

વાક્પુષ્પ

સર્વવ્યાપક, સૌના હદ્યમાં વિરાજમાન પરમચેતનાને
પ્રણામ.

પ્રાતઃ સ્મરણીય પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવના ચરણોમાં પ્રણામ.

હે પરમાત્મા ! અમે શાશ્વત તત્ત્વને અનુભવી શકીએ તેવી
જીવંત દ્રષ્ટિ આપ, જેથી અમે નાશવંત ચીજોમાં હાજર એવા
ગર્ભિત, ગુપ્ત એવા પરમતત્ત્વને પિછાડી શકીએ. હે પ્રભુ !
અમે પ્રગટમાં અપ્રગટને, દ્રશ્યમાં અદ્રશ્યને જોતાં, શબ્દમાં
નિઃશબ્દના નાદને સાંભળતા શીખીએ. ‘એકો દેવઃ સર્વભूતેषુ ગૂઢः
।’ ઉપનિષદની આ વાણી કે પરમાત્મા સૌ ભૂતોમાં ગુપ્ત રીતે
ધૂપાયેલો છે, આ ભાવ સૌ સાધકના હદ્યમાં ચરિતાર્થ થાય.

આ પ્રમાણે દ્રશ્ય જગતના તમામ પદાર્થોને પ્રભુમય
જોતાં જોતાં આપણે એની ઉપસ્થિતિને દરેક સ્થળે કણકણમાં
હરહંમેશાજોતાં શીખીએ. બાહ્ય રીતે ભૌતિક દેખાતા જગતમાં
અંદરની ગૂઢ દિવ્યતાને ઓળખતાં શીખીએ. આપણે ઈશ્વરમાં જ
ઈશ્વરમય થઇને રહેતાં અને જીવતાંશીખીએ. ઈશ્વરનું સામ્રાજ્ય
હરકાણ દરેકની સાથે છે. સદ્ગુરૂ, શ્રદ્ધા, સંવેદના, તથા દ્રઢ
નિષ્ઠા દ્વારા જાગ્રત સાધકની આ અંતઃ ચેતના બની જાય.

સદાહાર પ્રભુની શાંતિ આપણા મન, બુદ્ધિ તથા સમસ્ત
વ્યક્તિત્વમાં ગ્રસરે, સૌના હદ્ય આનંદથી છલકાય, કારણ કે
બ્રહ્મ સ્વયં ‘આનંદ’ છે. સદા, સર્વદા, સર્વત્ર, વર્તમાન એવી
શાંતિ સૌના હદ્યમાં ફેલાય. સમસ્ત માનવ જાતને હુંમેશા
વિચાર, વાણી અને કર્મથી શાંતિની બેટ મળે. આ જગતમાં સૌ
કોઈ શાંતિદૂત બની આનંદથી જીવે તેવી પરમપિતા પરમાત્મા
અને પૂ. ગુરુદેવના ચરણકુમળમાં પ્રાર્થના.

વचनामृत

सह नौ यशः । सह नौ ब्रह्मवर्चसम् ।

अथातः सँहिताया उपनिषदं व्याख्यास्यामः ।

पञ्चस्वधिकरणेषु ।

अधिलोकमधिज्योतिषमधिविध्यमधिप्रजमअध्यात्मम् ।

ता महासँहिता इत्याचक्षते । अथधिलोकम् ।

पृथिवी पूर्वरूपम् । ध्यौरूत्तररूपम् । आकाशः संधिः । वायुः संधानम् ।

इत्यधिलोकम् ॥

तैत्तिरियोपनिषद् -१ । ३ । १

पठन्थेद : सह, नौ, यशः, सह, नौ, ब्रह्मवर्चसम्, अथ, अतः, सँहितायाः, उपनिषदम्, व्याख्यास्यामः, पञ्चसु, अधिकरणेषु, अधिलोकम्, अधिज्योतिषम्, अधिविध्यम्, अधिप्रजम्, अध्यात्मम्, ताः, महासँहिताः, इति, आचक्षते, अथ, अधिलोकम्, पृथिवी, पूर्वरूपम्, ध्यौः, उत्तररूपम्, आकाशः, संधिः, वायुः, संधानम्, इति, अधिलोकम् ।

अर्थ : गुरु पोताना शिष्यनुं कल्याण थाय ए भाव साथे भंत्रो द्वारा उपासनाविधि कहे છે.

આ भंत्रમां गुरु अने शिष्य माटे यश अने भ्रष्टेजनी वृद्धिनी प्रार्थना करी છે. ત्यार पछી ગुરु भंत्र द्वारा उपनिषदनી વ्याख्या કરતा કહે છે, વર्णोभां જે સंघी છે તेनે જ સંહिता કહે છે. આ સંહितા જયારે વ्यાપકરूપ ધારણ કરે છે ત्यારે તેને મહાસંહિતા કહે છે. વ्यાકરण પ્રમાણે સ્વર, વંજન, સ્વાદિ, વિસર્ગ, અને અનુસ્વાર આ પાંચ સંવિ છે. અને લોક, જ્યોતિ, વિદ્યા, પ્રજા, અને આત્મા (શરીર) આ પાંચ મહાસંહિતા (મહા સંવિ) છે. જેમ બે શબ્દ મળી એક શબ્દ મળે છે તેને સંવિ કહે છે. તેવી રીતે મહા સંવિમાં પણ બધું જ એક બીજા સાથે જોડાયેલું છે. જેમ કે પૃથ્વી પૂર્વરूપ (પૂર્વવર્ણ) છે, સ્વર્ગ લોક, ઉત્તરરूપ (પરવર્ણ) છે. આકાશ બંનેને જોડે છે સંવિ કરવાનું કામ કરે છે. અને વાયુ સંધાન એટલે કે સંયોજક છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિ પ્રવચન પુષ્પ - ૩૧ વાનપ્રસ્થાશ્રમ

(પ.પુ. સ્વામી શ્રી અસંગાનંદ સરસ્વતીજીના પ્રવચનો પર આધ્યારિત)

કોઇ પણ સ્ટ્રક્ચર, માળખું એ વાતને આધારે બને છે કે એનો ઉપયોગ શું હશે - એ રહેવા માટે ઘર હશે, શાળા-કોલેજ હશે, ફેક્ટરી, દુકાન, હોસ્પિટલ કે અન્ય બીજું કાંઈ; જો ફેક્ટરી હશે તો એમાં અંતિમ વસ્તુ, ફાઇનલ પ્રોડક્ટ જે બનાવવાનું હશે એને માટે પછી એ સ્ટ્રક્ચરની અંદર જોઈતી બધી વ્યવસ્થાઓ ઊભી કરવામાં આવશે. ઠીક એવી જ રીતે, આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિની આખી જે રચના ઊભી કરાઈ છે એ એટલી તો ઉત્કૃષ્ટ છે કે જેને લીધે એ રચનાનું પૃથ્વી ઉપર વિશિષ્ટ સ્થાન રહ્યું છે; અને હજારો વર્ષોથી ધબકતી આ સંસ્કૃતિના માળખાનો મૂળ હેતુ રહ્યો છે જીવનની અંતિમ પરમ ઉપલબ્ધિ, ફાઇનલ પ્રોડક્ટ, ફાઇનલ અચીવમેન્ટ - આત્મ સાક્ષાત્કાર.

આજની નવી, ખાસ કરીને પાશ્ચાત્ય સમાજની, વ્યવસ્થા જે છે એની અંતિમ ઉપલબ્ધિ છે 'આર્થિક સમૃદ્ધિ' (economical gain). આ મૂળ વાતને કેંદ્રમાં રાખીને આવશ્યક એવું આપું માળખું ઊભું કરાયું છે. આ સમાજમાં વિકાસનો માપદંડ છે આર્થિક સમૃદ્ધિ - એમાં દરેક માણસ, અને આખો સમાજ પણ આર્થિક રીતે જે ટલો મજબૂત હશે તેટલો એ વિકસિત ગણાશે. આપણી સંસ્કૃતિમાં વિકાસની પરાકાઢા છે 'બોધ' અને 'સ્વ'ની ઉપલબ્ધિ; આ મૂળ વાત ધ્યાનમાં રહેશે તો જ આપણી બધી વ્યવસ્થાઓ સમજાશે, જો ધ્યાનમાં નહીં હશે, તો આપણી વ્યવસ્થા નહીં સમજાશે.

ભારતના સામાજિક માળખાના સંરંભમાં આપણે 'ચતુરાશ્રમ' અને એના અંતર્ગત 'ગૃહસ્થાશ્રમ' ઉપર વિચાર કરી રહ્યા હતા.

આપણી સંસ્કૃતિના પાયા-સમ આ વ્યવસ્થાઓ સમાજના વહીવટી સત્તાનું ‘વિકેન્દ્રીકરણ’ (decentralisation) કરે છે, કે જેમાં સમાજની દરેક વ્યક્તિઓ પોત-પોતાની જવાબદારીઓ સમજને નિભાવતા હોય છે, ના કે પાશ્ચાત્ય સમાજમાં હોય છે એવું સત્તાનું ‘કેન્દ્રીયકરણ’ (centralisation), કે જ્યાં બધી સત્તા એક જ જગ્યાએ હોય છે. આપણા વિકેન્દ્રીત સમાજમાં જીવનની લગભગ દરેક મ્રકારની જવાબદારીઓ આપણી પોતાની જ હોય છે, તે ત્યાં સુધી કે જો હું સાંસારિક બંધનમાં પડ્યો છું, તો એને માટે પણ હું જ જવાબદાર છું, અને એ જવાબદારી પણ મારી જ છે કે મુક્ત થવા માટે હું યથા-યોગ્ય પ્રયાસો કરી મુક્ત થાઉં.

**આપણા વિકેન્દ્રીત
સમાજમાં
જીવનની લગભગ
દરેક મ્રકારની
જવાબદારીઓ
આપણી પોતાની જ
હોય છે, તે ત્યાં સુધી
કે જો હું સાંસારિક
બંધનમાં પડ્યો છું,
તો એને માટે પણ
હું જ જવાબદાર છું,
અને એ જવાબદારી
પણ મારી જ છે કે
મુક્ત થવા માટે હું
યથા-યોગ્ય પ્રયાસો
કરી મુક્ત થાઉં.**

બીજી મહત્વની વાત, આપણી વ્યવસ્થા લોકોને એક-બીજા સાથે જોડનારી છે, અને એ પણ ભાવપૂર્વકની જવાબદારીઓ સાથે! કુટુંબ-પરિવારના લોકોને એક-બીજા સાથે જોડે છે, આ જ પરિવારોના સમૂહ પણી સમાજ સાથે જોડાયેલા હોય, આ સમાજ પણી દેશ સાથે, અને દેશ આખા વિશ્વ અને પ્રકૃતિ સાથે જોડાયેલો હોય! આમ એકે-એક વ્યક્તિને આ રીતે એક-બીજા સાથે જોડે છે અને આ વ્યવસ્થામાં બધું લગભગ એની મેળે જ થતું રહે છે, જીણે કે સ્વયંસંચાલિત, autonomous હોય, એવા સંસ્કારો, એવી ભાવનાઓ આપણી અંદર ભરી છે આ સંસ્કૃતિએ.

આપણો ત્યાં દરેક વ્યક્તિ માટે જ બધી જવાબદારીઓ છે એ બધી કર્તવ્યરૂપે છે, એમાં કર્તવ્યનો ભાવ છે - મારા પ્રત્યે મારી પોતાની જવાબદારી, એ મારું કર્તવ્ય છે, એવી જ રીતે મારા કુટુંબની સાર-સંભાળ રાખવાની, મારા માતા-પિતા, બાળકો, ભાઈ-બહેનોની જવાબદારી મારી છે, અને એ મારું કર્તવ્ય

પણ છે. થોડું વિસ્તારીને જોઈએ તો વૈયક્તિક-કુટુંબની જવાબદારી સમાજ સુધી અને દેશ સુધી વિસ્તરે છે. આવી વ્યવસ્થાને કારણે લોકો એક-બીજા સાથે પ્રેમ અને ભાવથી જોડાઈને રહેતા હોય, એક-બીજાને હુંફ, સથવારો પણ મળી રહેતો હોય, લોકોમાં આનંદ હોય - આ બધી જવાબદારીઓ સરકારની નથી, કેમ કે સરકારની જવાબદારી તો સમાજમાં, દેશમાં સુરક્ષા પૂરી પાડવાની, અન્ય આવશ્યક સર-સાધનો, રેલ્વે, રસ્તાઓ, વિજળી-પાણી, આર્થિક, કાયદાની વ્યવસ્થા, અને એ બધાંનું સુચારુ રીતે પાલન, વિગેરેની જવાબદારીઓ હોય.

નવી, પાશ્ચાત્ય વ્યવસ્થામાં મોટા ભાગની બધી સત્તા સરકાર પાસે હોય, તેથી, ત્યાં બધી જવાબદારીઓ પણ સરકારની હોય. આવી વ્યવસ્થાને આપણો પૂરી રીતે સમજતા ના હોઈએ તેથી કહીએ છીએ કે “વાહ!, ત્યાં તો કેવી મજા, બધી જવાબદારી સરકારની” - બાળકોને ઉછેરવાની, બાળકોને ભણાવવાની, દવા-મેડિકલના ખર્ચાઓ સરકાર કરે, સોશિયલ સિક્યુરિટીની જવાબદારી સરકારની, નોકરી પણ એ અપાવે, અને ઘરડાં થાઓ તો એનો પણ જ્યાલ સરકાર રાખે આપણાને ગમે કે કેટલી સરસ વ્યવસ્થા છે!

પરંતુ, જ્યારે વૈયક્તિક, સામાજિક જવાબદારીઓ સરકાર લેતી જાય છે ત્યારે બે વાતો મુખ્યત્વે પરિણામે છે - એક, ધીમે-ધીમે સમાજના લોકોને એક બીજાથી દૂર કરતી જાય છે, જેની આડ-અસર રૂપે એ સમાજમાં એકલતા, અવિશ્વાસ, સ્ટ્રેસ, માનસિક બિમારીઓ વિગેરે વધતી રહે છે; બીજું, આખા સમાજના લોકોની જવાબદારીઓ વધે છે, તો એ બધાનો ખર્ચ પણ વધે છે, એનો બોજ સરકાર ઉપર જ હોય. વળી, પૈસાની લેવડ-દેવડ જે-તે સરકારી ખાતાના બાબુઓ પાસે હોય, તેથી ત્યાં કરખાન પણ વધુ હોય! સરેરાશે, સમાજ આખો મોંઘવારીના વમળમાં સપડાતો જાય છે.

આજે યુરોપ, અમેરિકા, ચીન, જાપાન વગેરે બધા વિકસિત દેશોમાં આપણા કરતાં ખૂબ ભૌતિક વિકાસ થયો છે. હવે આ બધા દેશોમાં સૌથી મોટી સમસ્યા છે ઘટતા બર્થ-રેટની. (Declining

birth rate in Developed Countries-<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4255510/>)

હવે એ લોકોને ભય સત્તાવી રહ્યો છે કે આવી સ્થિતિ હશે તો આવનારા ૨૦-૨૫ વર્ષોમાં ૬૦+ વરસની ઉમરના લોકો ૫૦% હશે, અને એ બધાનો ખર્ચ જે બીજા ૪૦% લોકો જે ટેક્ષ ભરનારાઓ છે એમની ઉપર આવશે. કમાનારા ૩૫-૪૦% લોકો, અને ખાનારા ૬૦%!! હવે, આ પરિસ્થિતિનો સામનો કરવા માટે યોગ્ય પગલાં કે આવશ્યક કાયદાઓ માટે પડા ત્યાંની સરકારો ઉપર ખૂબ દબાણ થઈ રહ્યું છે!

ભૌતિક વિકાસની સાથે મૌંઘવારી પડા વધે જ છે, અને એ દેશોમાં પડા બધા લોકો કાંઈ મૌંઘા મેડિકલ ખર્ચાઓ નથી કરી શકતા, અને આગળ કહ્યું તેમ બધી જવાબદારી સરકારની હોય તો સરકાર પડા એ વધતી ખર્ચાનો બોજ, ખાસ કરીને વૃદ્ધોના મેડિકલ માટેના ખર્ચાઓ હવે નથી લઈ શકતી!! એટલે, હવે ઘણા દેશોમાં સરકાર જ તમને સ્વાભિમાનથી ‘ઇચ્છા મૃત્યુ, કે જાતે મરવાની છૂટ’ (euthanasia - યુથેનેસિયા) આપે છે - તમને જો જવવાની ઇચ્છા નથી, તો હવે અમુક દેશોમાં સરકાર તમને ઇચ્છા મૃત્યુ માટે મદદ કરશે, કે હવે તમે ‘જઇ’ શકો છો. (As of now, human euthanasia is legal in ('ઇચ્છા-મૃત્યુ કે જાતે મરવાની' છૂટ અત્યારે) Netherlands, Belgium, Colombia, Luxembourg and Canada, માં છે; જ્યારે કોઈની મદદ લઈને જવન ટૂંકાવવાની કાયદાકીય છૂટ (Assisted suicide is legal) in Switzerland, Germany, Japan, and in the US states of Washington, Oregon, Colorado, Vermont, Montana, Washington DC, and California) માં ઉપલબ્ધ છે) - Mar 9, 2018 - Passive Euthanasia: What exactly is it? And which countries have (અપ્રતિકારક સ્વ- કે ઇચ્છા-મૃત્યુ શું છે, અને એ કયા દેશોમાં કાયદેસર કરવા દેવામાં આવે છે? - <https://www.freepressjournal.in/...euthanasia...countries...legalised-mercy-killing/123457>; <https://en.wikipedia.org/>

wiki/Legality_of_euthanasia) હું એક કેસ વાંચતો હતો - ઓસ્ટ્રેલિયામાં રહેતા એક વૃદ્ધથી એમની એકલતા જરવાતી નહોતી, એમની આગળ-પાઇણ કોઈ હતું નહીં, એમનું ધ્યાન રાખવાવાળું પણ કોઈ નહોતું, તેથી હવે એમને જીવવાની હચ્છા રહી નહોતી, અને એમને મરી જવા માટે, હચ્છા મૃત્યુ માટે એમની સરકાર

કોઈ પરમિશન નથી આપતી, તો હવે એ વૃદ્ધ છેક સ્વિટ્ડારલેન્ડ જદને ત્યાં એમનો દેહ છોડવાના છે! આપણે ત્યાં છેક આવી પરિસ્થિતિ નથી આવતી, કેમ કે આપણી સમાજ વ્યવસ્થા જ એટલી સરસ રીતે ગોડવાયેલી છે કે જ કોઈ ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશો છે તો અને એક ભાવના હોય કે અને ત્યાં એક બાળક આવવું જોઈએ - અને જીવનના બધાં ક્ષેત્રોમાં ભાવનાની જ તો વાત છે! અને જો બાળક નહીં હોય તો એ માટે જાત-જાતના ઉપાયો કરશો, દવા કરશો, પૂજા-વિધિ કરશો, જ કરશો ત... પરંતુ, તમે પણ જોયું હશે કે આવા ભાવો હવે ઓછા થતા જાય છે. પહેલાં એવું હતું કે જો કોઈ બેનને બાળક ના હોય તો અને કોઈ શુભ પ્રસંગમાં નહોતા બોલાવતા, ઘરમાં કે આડોશ-પાડોશમાં

ગૃહસ્થાશ્રમમાં આ ‘બાળક’ હોવાની જે વાત છે, એ વાસ્તવમાં, મૂળમાં તો ભાવનાની જ વાત છે. તેથી, જો કોઈ પરિવાર એવું નક્કી કરી લે કે અમારે બાળક નહીં જોઈએ, તો તમે શું કરી લેવાના છો? અને આજે આવી પરિસ્થિતિ, આ વિચારધારા માત્ર પરદેશોમાં જ નથી, આપણે ત્યાં પણ આવતી થઈ ગઈ છે

પાપડ-અથાડા બનાવતા તો એ બેનને અડકવા પણ નહોતા દેતા, કહેતા કે આ તો વાંઝણી છે. તો, ઘરના લોકો, સમાજ આવી બેનો ઉપર જાત-જાતના માનસિક દબાણ કરતા, અને તેથી દરેકને થાય કે મારે બાળક તો જોઈએ જ.

ગૃહસ્થાશ્રમમાં આ ‘બાળક’ હોવાની જે વાત છે, એ વાસ્તવમાં, મૂળમાં તો ભાવનાની જ વાત છે. તેથી, જો કોઈ પરિવાર એવું નક્કી કરી લે કે અમારે બાળક નહીં જોઈએ, તો તમે શું કરી

લેવાના છો? અને આજે આવી પરિસ્થિતિ, આ વિચારધારા માત્ર પરદેશોમાં જ નથી, આપણે ત્યાં પણ આવતી થઈ ગઈ છે. મોટા શહેરોમાં વિવિધ-ભાષા-સંસ્કારોવાળા લોકો રહેતા હોય એમાં એવું ઘણું બધું થતું જાય છે; એ લોકો કહે કે ‘હમણાં તો કેરિયરની જ વાત છે, બીજી કોઈ વાત નથી, ૩૫-૪૦ વર્ષ સુધી તો (બાળક) માટે કોઈ ખાનીંગ નથી’, તો, એ લોકો ‘ખાનીંગ’ કરે કે ક્યારે એમણે બાળકને ‘તેડવું’ છે!

વળી, કેટલાક લોકોને તો એવું પણ થઈ શકે કે ‘બાળક માટે આપણો શું કરવા શરીર ખરાબ કરીએ, કેમ કે પછી તો એ સાથે રહેવાનું નથી’ એટલે, બાળક નથી કરવું. જ્યાં આવા વિચારો હોય ત્યાં સરકાર કે કોઈ વ્યવસ્થા શું કરી શકે? એટલે, વિકસિત દેશોમાં આ પણ એક સમસ્યા ઉભી થતી જાય છે. એ દેશોમાં હવે ઘણા પરિવારો બાળક નથી ઈચ્છતા, હા, સાથે રહે છે, પણ લગ્ન કર્યા વગર, એ લોકોએ લગ્ન નથી કરવા... એ ડરને કારણો કે કાલે જો છૂટા પડવાનો વારો આવે તો બધી પ્રોપર્ટીને શું કરવાનું, અડધી તો જતી રહેશે. તો, ત્યાં બધાને આવા ભય પણ સત્તાવે છે. એટલે, સાથે રહેતા હોય, બાળકોય થઈ ગયાં હોય, પણ લગ્ન ના જોઈએ!

હવે, આવા સંબંધોમાં એક પ્રકારનો પરસ્પરનો જે વિશ્વાસ પાંગરવો જોઈએ એ તો ના જ પાંગરે. એટલે, એ સમાજમાં ઘણા લોકો પાસે ઘણું બધું હોય, તે છતાં ત્યાં માણસ તો એકલો જ હોય, એ છાતી ઠોકીને ના કહી શકે કે આ વ્યક્તિ આજીવન મારી સાથે હશે - ‘જીવશું-મરશું ત્યાં સુધી સાથે છીએ’, એવું ના કહી શકાય, છાતી ઠોકીને. એ સમાજમાં માણસની દશા દયનીય કહી શકાય એવી છે, ત્યાં લોકોમાં સ્ટ્રેસ લેવલ જે વધી રહ્યું છે એના મૂળમાં એક કારણ આ પણ છે.

આવા સમાજમાં બાળકોની વાત કરીએ તો ત્યાં ૧૦-૨૦% એવા બાળકો હશે કે જે સિંગલ પેરન્ટ બેબી હશે. (યુરોપમાં (૧૫-૨૫%); ફાન્સ (૫૮%); સ્વીડન (૫૭%), આઇસલેન્ડ (૭૦%), અમેરિકામાં ૨૮-૩૦% છે; (દક્ષિણ અમેરિકા ૭૦-૭૫%);

આફિકન દેશો (૩૦-૪૦%); અને જો આવા બાળકોના મા-બાપ હશે તો ક્યાં તો બાપ સાવકો હશે, અથવા મા સાવકી હશે, અનો ઉછેર એ રીતે થયો હોય. (આ આંક અન્ય દશક દેશોમાં (ઇજ રાઇલ, ઇજ્જ્ટ, જોઈન, તુર્કિસ્તાન, દક્ષિણ એશિયાએ દેશો જેવા કે ભારત, ચીન, ઇન્ડોનેસિએ) ભાગ્યે એકાદ ટકા જે ટલો હશે.)
(source - ૩૨૦ million children in single parent families 2016 - www.ipsnews.net - delivered by google)

આપણો ત્યાં પરિવાર ભાવથી બાળકની ઇચ્છા કરે છે. બાળક જન્મે એટલે અને ભણાવવાની, શિક્ષિત કરવાની જવાબદારી મા-બાપની છે, પરિવારની છે, સરકારની નથી; અને બાળકો ગુરુકુલમાં જતાં તો મોટા થઇને જતાં હતાં, ત્યાં બાળકોનો વિકાસ થતો હતો. ગુરુકુલો કોઈને આશ્રિત નહોતા, રાજાને પણ આશ્રિત નહોતા. ગુરુકુલના શિક્ષણ બાદ સમાજમાં, ગૃહસ્થાશ્રમમાં આવ્યા પણી પૈસા કમાવાની જવાબદારી મારી છે; અને આપણો ત્યાં મોટેભાગે એવું થતું કે જે પૈતૃક વ્યવસાય હોય એ જ વ્યવસાયમાં દીકરો જોડાઈ જતો, એટલે, અને કોઈ દિવસ બે-રોજગારીનો પ્રશ્ન સતતવતો નહોતો; એ કોઈ દિવસ ‘જોબ-સીકર’ (નોકરી શોધવાવાળો) નહોતો બનતો, કેમ કે અને માટે ‘જોબ’ કમાણીનો રસ્તો તો તૈયાર જ હોય! આ અંગે પણ આપણો ઘણી વાતો કરી છે.

દીકરો કમાતો થાય, ધંધો સંભાળતો થાય પણી અને પરણાવવાની જવાબદારી પણ મા-બાપની; ના થાય તો બધાંને ચિંતા થાય કે હવે એનું ક્યાંક ગોઠવીએ; ના થતું હોય તોય ચિંતા કરે કે હવે આ એક જવાબદારી રહી છે. આવશ્યક પડે તો એનો બિઝનેસ સેટ કરવાની જવાબદારી પણ મા-બાપની હતી. એટલે, કુટુંબ-પરિવારમાં આપણો બધાં એક-બીજાથી જોડાયેલા રહીએ છીએ.

નવી વ્યવસ્થામાં સમાજની લગભગ બધી જવાબદારીઓ સરકારની હોય છે, તેથી ત્યાં કોઈ કોઈનાથી જોડાયેલું ના હોય - હું મારે રસ્તે, મા-બાપ એમના રસ્તે. બીજું, આ વ્યવસ્થામાં શિક્ષણ એટલું મૌંઘુ છે કે ત્યાં શાળાના ભણતર પણી લગભગ

બધાએ નોકરી કરવી જ પડે, અથવા તો સરકાર એમના ભથ્થાનો ખર્ચ ઉઠાવે, એ સિવાય બીજો કોઈ આરો જ નથી. એ જવાબદારી આપણી ગુરુકુલ વ્યવસ્થામાં ઋષિઓએ સમાજના દરેક માણસ ઉપર નાંખી હતી. આમ, એને ડિસેન્ટ્રલાઇઝ કર્યું, કેંદ્રીયકરણ નથી કર્યું. અને એની સાથે-સાથે વિચાર્યુ કે જો ભણાવવાનો ખર્ચ માબાપથી નથી લઇ શકતો, તો એના કુટુંબના લોકો કાકા-મામા હોય એ લોકો કરે; એ લોકો પણ ના કરે તો એના સમાજના લોકો કરે. આજે એ વ્યવસ્થા પહેલા જે ટલી સ્ટ્રોંગ નથી રહી, અને એ એકદમ તૂટી પણ નથી ગઈ; હજુ પણ સમાજ એવા લોકોનો ખ્યાલ રાખી એમના ભણાવવાનો ખર્ચ ઉઠાવે છે જે વિધવા હોય, ગરીબ હોય, કેમ કે એમની પાસે એવા ફંડ્સ હોય છે.

હવે આપણો વિચાર કરીએ કે કોઈ બીમાર માણસ છે, એને માટે લાગણી, ચિંતા જે હોય એ એના કુટુંબને થશે, કે સરકારને થશે? એને માટે લાગણી કોને વધારે થશે? કુટુંબ-સમાજના લોકોની સંભાળ જો સરકાર લેતી હોય તો એ તંત્રમાં, જે-તે વિભાગોમાંના કર્મચારીઓ હોય એ લોકોમાં કરપણનની શક્યતા એટલી-ને-એટલી વધી જતી હોય છે. જ્યારે કુટુંબ કે સમાજ એ વ્યવસ્થા કરતો હોય તો ત્યાં કરપણનની શક્યતા નહીંવત્ત હોય. જો હું બીમાર હું, હોસ્પિટલનો ખર્ચો થયો હોય એ હું નથી આપી શકતો, તો સમાજ વ્યવસ્થા કરે છે, અને એ લોકોને ખબર હોય કે કેટલો ખર્ચ થયો છે, તેથી એ વ્યવસ્થામાં કરપણનની શક્યતા ઓછામાં ઓછી હોય, વધારે પૈસાની આવશ્યકતા હોય તો છૂટ પણ હોય, અને ત્યાં આન્તીયતા વધારે હોય. આ વ્યવસ્થામાં એ કોઈ દિવસ હાથ ઉંચો ના કરી શકે, એ એનું ઘર વેચીને, ગમે-તેમ કરીને પણ માણસ કરશે.

નવી વ્યવસ્થામાં જાવ તો કોઈને પણ કમીશન આપો, પેપરમાં સિઝનેચર કરાવી લો, બીમાર-બીમાર કાંઈ ના હો, તોય તમને પૈસા મળી જાય, તેથી ત્યાં કરપણનની શક્યતા વધી જાય. મોટી-મોટી કંપનીઓ હોય, ત્યાં એમના કામદારો આ જ કરતા હોય છે, ડોક્ટરને કમિશન આપે, એની પાસેથી કોઈ મોટી ટ્રીટમેન્ટ લખાવી

લે, દવાઓ પાસ કરાવી લે, મોટું બીલ હોય એના પૈસા પાસ કરાવી લે.

જો સરકાર લોકોના આવા ખર્ચાઓ ઉઠાવવાની હોય તો એ કંઈ દેવાળિયા થઇને આપણી ટ્રીટમેન્ટ નથી કરવાની. જે દેશોમાં ફી હોસ્પિટલ સર્વિસ છે એ દેશોમાં મોટામાં મોટી સમસ્યા ઉભી થઇ છે, એ લોકો હવે બધી બીમારીઓની ચિકિત્સા નથી કરી શકતા એટલો મોટો ખર્ચો છે. તેથી, આપણે ત્યાં કુટુંબ-સમાજની બધી જવાબદારીઓનું વિંકન્ડ્રીયકરણ કર્યું હતું.

નવી વ્યવસ્થા વિશે સાંભળીએ તો સારું લાગે કે સરકાર બહુ

ગૃહસ્થાશ્રમમાં
 બાળકો પ્રત્યે મારું
 જે કર્તવ્ય હતું, મારી
 જવાબદારીઓ હતી
 એ બધી પૂરી થઈ;
 ત્યાર પછીની જે
 જવાબદારી છે એ
 મારી પોતાના પ્રત્યેની
 છે, હવે મારા આત્મા
 પ્રત્યેની જવાબદારી
 જાબી થઈ છે

નવી વ્યવસ્થામાં મા-બાપ બિચારા

એકલા જ રહેતા હોય, એમની સાથે કોઈ ના હોય; એ દેશોમાં હું જોઉ દ્ધું કે ત્યાં બધી જ વ્યવસ્થાઓ હોય, જે સિટિઝન્સ માટેના હોમ હોય, જે બહુ બીમાર થઈ જાય એને ત્યાં રાખતા હોય; આપણે ત્યાં જઈએ તો એ રૂમમાં એટલી સરસ સગવડો હોય છે કે આપણાને થાય કે આપણે ત્યાં રહી જઈએ, પણ ત્યાં એમની પાસે કોઈ માણસ ના હોય, એ એકલા જ હોય. આવા સમયે માણસને માણસની જરૂર હોય.

આપણે ત્યાં, ગૃહસ્થાશ્રમમાં બાળકો પ્રત્યે મારું જે કર્તવ્ય હતું, મારી જવાબદારીઓ હતી એ બધી પૂરી થઈ; ત્યાર પછીની જે જવાબદારી છે એ મારી પોતાના પ્રત્યેની છે, હવે મારા આત્મા પ્રત્યેની જવાબદારી ઊભી થઈ છે. આ વાત આપણો આગળ થયેલી ચર્ચાઓમાં કરેલી કે ગૃહસ્થાશ્રમમાં બધા જ ભોગ છે, બ્રહ્મચર્ચાશ્રમમાં કોઈ ભોગ નથી ત્યાં તો એણે તપસ્યાપૂર્વક ગુરુને ત્યાં રહેવાનું હોય; જુના જમાનામાં વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં અઘરાં તપો હતાં; સંન્યાસમાં એવી કોઈ સામગ્રી નહીં. ગૃહસ્થાશ્રમમાં એને માટે બધી સુવિધા છે, એણે ઐશ્વર્યમાં રહેવાનું, સારું-સારું ખાવાનું-પીવાનું, બધી જ ધૂટ છે, પણ સંયમપૂર્વક જાગૃતિ સાથે, સભાનતા સાથે રહેવાનું, કેમ કે અમુક વાતો એવી હોય છે અથવા અમુક વ્યક્તિ સાથે એવું હોય છે કે જ્યાં સુધી માણસ અનુભવથી પસાર ના થાય ત્યાં સુધી એને વાત નથી સમજાતી, અનુભવમાંથી પસાર થાય ત્યારે જ એને વાત સમજાય. ગૃહસ્થાશ્રમમાં બધી જ સુવિધાઓ છે, પણ જો માણસ જાગૃત હોય તો એને સમજાવા માંડે છે કે બધીય ઇંદ્રિયસુખની સીમા હોય છે.

મને ખ્યાલ છે અમુક સાધકોનો કે પતિ-પત્ની વર્ષોથી સાથે રહેતા હોય પણ એમના એ રીતના કોઈ દેહના સંબંધો હવે રહ્યા ના હોય, એ લોકો તૃપ્ત થઈ ગયા હોય, એમાંથી બહાર નીકળી ગયા હોય, અને સાથે રહેતા હોય, પ્રેમથી રહેતા હોય; તો, એ લોકો ભોગથી, ઇંદ્રિયસુખથી ધરાઈ ગયા હોય, જેમ ખાઈ-ખાઈને માણસ ધરાઈ જાય તેમ.

એક સાધકનો હમણા મને પરિચય થયો, એને ૫૦-૬૦ લાખનું પેકેજ હતું. એ કહે, મને જે પૈસાનો charm હતો બધું ફૂલફિલ થઈ ગયું છે, હવે પૂરું થઈ ગયું છે, તેથી એણે એ જોબ છોડી દીધી. હવે એણે એની જાતને લોકોને કાઉંસેલીંગ માટે તૈયાર કર્યો. બે-ત્રણ વર્ષ ખૂબ સ્ટડી કર્યું, અને અત્યારે એ જુદા-જુદા ગ્રુપ સાથે કાઉંસેલીંગ કરે છે, જે લોકોની સમસ્યાઓ હોય એને સોલ્વ કરે છે - ફેમિલીની સમસ્યા હોય, માનસિક-શારીરિક સમસ્યા હોય, બ્યવહારની સમસ્યા હોય એ સોલ્વ કરે છે.

તો, પૈસાની એક ‘ભૂખ’ હોય; જો એ સમયે માણસ સભાન હોય, તો એને એની નશરતા સમજાય, નહીં તો એ ‘ભૂખ’નો કોઈ દિવસ અંત જ નથી, કોઈ પણ હંડ્રિયસુખની કોઈ સીમા જ નથી, આપણો એને વિરામ ના કરી શકીએ; પણ માણસ જો સભાન હોય તો એની નશરતા, એની સીમા એને સમજાવા લાગે છે. અને ત્યાર પછી એને એના આત્માને explore કરવાની જવાબદારી લાગે છે. જો આ વાત ધ્યાનમાં રહેશે કે આત્મ-સાક્ષાત્કાર જ જીવનનો હેતુ છે, તો એકદમ સમજાશે કે હવે મારી જવાબદારી ‘આ’ છે. શરીરની જવાબદારી પૂરી થઈ ગઇ, મારું જે કર્તવ્ય હતું, બાળકો સુધીનું એ પૂરું થઈ ગયું, હવે આત્માને પામવાની જવાબદારી છે.

આપણાને આત્માની જવાબદારી નથી સમજાતી, એટલે આત્મશોધ માટે કોઈ પણ વ્યક્તિ જાય છે, નીકળે છે, તો આપણાને એ સ્વીકાર્ય નથી હોતું, તેથી કહેશે, “અરે! પહેલા ઘર-પરિવારની જવાબદારી છે એ પૂરી કરો, પછી ભગવાન-ભગવાનની વાત કરવાની, આત્માની વાત પછી કરવાની”. પણ, ધીમે-ધીમે સમજાવા લાગે છે કે સૌથી મહત્વનો તો આત્મા છે, અને તેથી આત્માની શોધ પહેલાં હોય, સૌથી પહેલા આત્માની જરૂર છે, અને જે લોકોને આ સમજાય છે, એકદમ એમના હંદ્રિયમાં ઉતરી જાય છે એ લોકો પછી કશાની પરવાહ નથી કરતાં, એ આત્મશોધમાં લાગી જતાં હોય છે - ગમે ત્યાંથી, કોઈ પણ પરિસ્થિતિ હોય એ ત્યાંથી લાગી જ જતાં હોય છે. તો, છેલ્લી જવાબદારી આવે આત્મશોધની.

આપણા ઋષિઓ બહુ વ્યવહારું હતા, તેઓ કોઈ પણ વાત માત્ર લાગણી-emotionsથી નથી કરતા, એમનો નિર્ણય ભાવ-પૂર્વકનો હોય તે છતાં એ નિર્ણય વ્યવહારપૂર્વકનો, વ્યવહાર સાથે છે. એટલે, હવે તમે પચાસના થઈ ગયા, પ્રકૃતિનો જે સહજ સ્વભાવ છે, એની સાથે સહયોગ કરીને હું આગળ વધી શકીશ - આપણો આ વાત પણ થયેલી, કે આ સંસ્કૃતિની એક વિશેષતા છે કે મનુષ્યની પ્રકૃતિનો જે સ્વભાવ છે એનો એ લોકોએ સદૃપ્યોગ કરી લીધો. આ ઉંમરે માણસની દરેક હંડ્રિયો ક્ષીણ થતી જ હોય છે, હંડ્રિયોનું કારણ

થવા લાગે છે, શરીર ક્ષીણ થઈ રહ્યું છે, હવે એનું ક્ષરણ શરૂ થયું છે, એનો અર્થ છે કે આંખ ક્ષીણ થઈ રહી છે, હવે મારે જોવાનું ઓછું કરવાનું; શ્રવણ શક્તિ ક્ષીણ થઈ રહી છે, તો સાંભળવાનું

ઓછું કરવાનું, મારું પાચન બગડી રહ્યું છે, એટલે મારે હવે હલકો ખોરાક લેવાનો... તો, આ એક પ્રકૃતિ છે એ એક દિશામાં જઇ રહી છે, એમાં મારે સહયોગ કરવાનો.

મહાપુરુષોને એ વાત સમજાય છે કે જો કોઈને રોટલાની, પૈસાની જવાબદારી સમજાય છે તો એ લાઘ લે છે; તો, આત્માને જાણવાની જે જવાબદારી છે એ કોણા લેશે? એનું પોતાનું આત્મોત્થાન થાય અને પછી એ સામેવાળી વ્યક્તિનો, બધાયનો, સમાજનો ઉદ્ધાર જે કરવાનો છે એ જવાબદારી કોણા લેશે?

નેચર ઇશારો કરે છે કે હવે ઇંદ્રિયો વિલીન થવી જોઈએ, અંદર હદ્યમાં વિલીન થવી જોઈએ. બહારનું કામ આપણું થઈ ગયું છે, હવે ઇંદ્રિયોની દિશા અંદર તરફ જવી જોઈએ, ઇંદ્રિયનું ક્ષરણ થઈ રહ્યું છે એટલે હવે આપણી આત્મશોધ શરૂ થવી જોઈએ.

મહાપુરુષોને એ વાત સમજાય છે કે જો કોઈને રોટલાની, પૈસાની જવાબદારી સમજાય છે તો એ લાઘ લે છે; તો, આત્માને જાણવાની જે જવાબદારી છે એ કોણા લેશે? એનું પોતાનું આત્મોત્થાન થાય અને પછી એ સામેવાળી વ્યક્તિનો, બધાયનો, સમાજનો ઉદ્ધાર જે કરવાનો છે એ જવાબદારી કોણા લેશે? અને આપણી સંસ્કૃતિમાં સૌથી વધારે અગત્યનું તો આત્મા જ છે, આત્મા વગર તો કશું જ

નથી. તો હવે, પચાસ વર્ષ પછી આપણે ત્યાં આત્મશોધની શરૂઆત કરવાની વાત આપણા ઋષિઓએ કીધી, અને એ માટે વાનપ્રસ્થની વાત કરી.

આજની પરિસ્થિતિમાં જોઈએ કે રિટાયરમેન્ટની જે age (ઉંમર) છે ત્યાં સુધીમાં આત્મશોધ માટેની બધી તૈયારી થઈ જવી જોઈએ, પછી આપણે આત્મશોધમાં લાગી જઈ શકીએ, એ ઉંમર છે; કેમ કે ઋષિઓએ કહ્યું છે કે આત્માની ઉપલબ્ધિ તો મૃત્યુ પહેલાં જ થઈ જવી જોઈએ. એટલે, અને માટેની જ તૈયારીઓ

ઐન્ડ્રિક જીખ્વાનો
આનંદ એ માત્ર
વૈયજ્ઞિક ભોગ
માટે નથી, અને
જો એ આનંદ
પરમાત્મા-પ્રાપ્તિ
માટેનું દ્વાર નથી
બનતો તો એ ભોગ
આપણને એમાં-ને-
એમાં ફસાવી રાખી
આપણને જ નષ્ટ
કરી દે છે!

છે એ રિટાયરમેન્ટ પહેલાં એનું પણ આયોજન હોવું જોઈએ, જેમ કે આપણે બીજી બધી વાતો માટેનું આયોજન કરીએ છીએ -બાળકના જન્મ વખતે કદ હોસ્પિટલમાં જવાનું, ત્યાં શું-શું જોઈશે, વિગેરે; ભણવા માટેનું, સારી શાળા-સ્કૂલનું આયોજન કે બાળકને કદ સ્કૂલમાં દાખલ કરીશું, લગ્નનું પણ આયોજન કરીએ, નોકરી-ધંધા-ધનોપાર્થન માટેનું આયોજન કરીએ. આમ, બધી વાતોનું આયોજન આપણે કરીએ છીએ...પણ, રિટાયરમેન્ટ પછી આપણે શું કરીશું એનું કોઈ આયોજન આપણે નથી કરતા.

હું જોધપુરમાં એક મંદિરમાં રહેતો હતો, જે પુષ્કરણ બ્રાહ્મણોનું મંદિર હતું, ત્યાં રોજ સાંજે એ લોકો શિવજીની સેવા કરે. તો, એમાંથી એક-બે જણા એક-દોઢ વર્ષ પછી રિટાયર થવાના હતા. તો, મેં એમને કહ્યું કે “તમે રિટાયરમેન્ટ પછીનું કોઈ ખાનીંગ કરો, કોઈ આયોજન કરો, કે તમે ત્યારે શું કરશો?” તો કોઈ ધ્યાન આપે નહીં; પછી હું થોડા સમય પછી પાછો ત્યાં ગયો, તો એ એક-બે જે લોકો હતા એ રિટાયર થઈ ગયા હતા, અને એ વાતને દોઢ-બે મહિના થયા હતા,

માત્ર દોઢબે મહિના. એમાંના એક ભાઇ તો મારી પાસે આવીને નાના બાળકની જેમ રડવા લાગ્યા, કહે “સ્વામીજી હું ગાંડો થઈ જઈશ.” તો, અધરણ છે, રિટાયરમેન્ટ પદ્ધી એને કોઇ કામ નથી, એ સમય માટેનું જો કોઇ આપોજન ના હોય તો માણસ ખાલી-ખમ થઈ જાય, ગાંડા જેવો થઈ જાય, તો આવી પરિસ્થિતિ આવીને ઉભી રહે.

વડોદરામાંની GSFC કંપની છે એના એક MD ગાંડા થઈ ગયા હતા, એ રિટાયરમેન્ટ પદ્ધી સ્વીકાર્ય જ ના કરી શક્યા કે હું હવે MD નથી રહ્યો; તો, એ ઓફિસમાં જતા રહે અને નવા MDને ધમકાવીને, ઉઠાડીને કેબીનમાંથી કાઢી મૂકે, અને એની જે પહેલા MDની સીટ હતી એના પર બેસી જાય, અને કહે, ‘હું MD છું’. મન જ વાસ્તવિકતાને ના સ્વીકારી શકે.

વાનપ્રસ્થાશ્રમ, આજના સંદર્ભમાં - આપણી વ્યવસ્થામાં તો વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં એક નવા આશ્રમમાં પ્રવેશ કરવાનો હોય, એ માટે નવો ઉત્સાહ હોય, નવો જુસ્સો હોય, નવી દિશા તરફ પ્રયાણ કરવાનો છે, નવા ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરવાનો છે. તો, એ માટે કોઇ ખાનીંગ તો હોવું જોઈએ કે આપણે ત્યાં શું કરીશું. અને એક વાત સમજવાની - જો લૌકિક સફળતા માટે મારે મનનો જોશ જોઈએ, શરીરનું જોશ જોઈએ, જુસ્સો જોઈએ, તો અધ્યાત્મમાં સફળતા માટે તો એનાથી પણ વધારે જોમ-જુસ્સો જોઈએ, લૌકિક જીવનમાં જોઈએ એ કરતાં પણ વધારે તાકાત, શક્તિ જોઈએ કે જેથી એ હંત્રિયોના બંધનને છોડીને આગળ વધી શકે; આ માર્ગમાં આગળ વધવા માટે એનું મન ખૂબ સાંદ્રે અને એલર્ટ જોઈએ, કેમ કે જો એનું મન આળસુ થઈ જાય તો એ અધ્યાત્મમાં પણ સફળ નહીં થઈ શકે. એટલે, રિટાયરમેન્ટ પદ્ધી જીવન મોનોટોનસ ના થઈ જાય, એ માટે સવારથી સાંજ સુધીનો એક ચોક્કસ કાર્યક્રમ હોવો જોઈએ.

એક સાધક હતા, આપણા સત્સંગ વગેરેમાં આવતા. થોડા દિવસો પદ્ધી એ રિટાયર થવાના હતા, તો કહે, “સ્વામીજી, હું રિટાયર થઈ જઈશ, પદ્ધી વધારે સમય આપીશ.” મેં કહ્યું, “ભલે”. પદ્ધી એ ભાઇ તો બે-ત્રણ વર્ષ સુધી દેખાયા જ નહીં; પદ્ધી મને

મળ્યા, તો મેં એમને કહ્યું, “તમે તો હવે બિલકુલ આવતા જ નથી, શું થયું?” કહે, “સ્વામીજી જવા ‘દો ને, હવે ઘરમાં જે પણ કામ હોય એ બધું કામ મને જ આપી ‘દે, કહે, હવે તો તમે રિટાયર, ફી થઈ ગયા છો... તો શાક લાવી આપવાનું હોય, બાળકોને શાળાએથી લઈ જવાના-લઈ આપવાના હોય...તો ‘તમે જ જઇ આવોને,’ આમ, પહેલાં કરતા વધારે કામ મને આવી ગયું.’ એટલે, સવારે ઉઠવાનું, TV, છાપું, નાસ્તો...ક્યારેક ગાડીનમાં જઇ આવે, ત્યાં ગપાટા મારે, ઘરે આવે, બપોરે સૂછ જાય, પછી સાંજે ફરી ગપ-શપ, ગપાટા, TV જોઈને સૂછ જાય.

તો આવું મન અધ્યાત્મમાં કોઈ દિવસ સર્જણ નહીં થાય; અને ઉપર કહ્યું તેમ થાય, અથવા તો પછી શક્ય છે કે એ ફરી જૂની જંજાળ કે જેમાંથી એ આવ્યો હોય, એની કોઈ સ્કીલ, આવડત હોય, એનું જે ક્ષેત્ર હોય એમાં એ ફરી કંસલટન્સી શરૂ કરે, અથવા તો એના જૂના ક્ષેત્રમાં કશું કરવા લાગે... તો, રિટાયરમેન્ટ પછીનું જો કોઈ આયોજન ના હોય તો એ સ્થિતિ સહન નહીં થાય.

એટલે, વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં જઇ રહ્યા છીએ, રિટાયર થવાનો સમય આવે છે, તો બે-ત્રણ વરસ પહેલાથી એ માટે પ્રોપર ખાનાંગ હોવું જોઈએ, અને એમાં આપણો ધીમે-ધીમે પગ માંડવા જોઈએ; રિટાયર થઈ ગયા, રોછુંદા કામોભાંથી એકદમ ખાલી થઈ ગયા પછી તરત સાધના નહીં થાય, પછી તરત ધ્યાન નહીં થાય. આપણા ઋષિઓએ વાનપ્રસ્થાશ્રમની એવી વ્યવસ્થા કરી હતી કે ગૃહરસ્થાશ્રમની બધી જવાબદારીઓ પૂરી થઈ ગઈ, વિષય-સુખની નશ્યરતા સમજાવા લાગે, એની સીમા સમજાવા લાગે, તો ધીમે-ધીમે એણે વાનપ્રસ્થમાં પ્રવેશ કરવો.

હવે ઉપર જણાવ્યા એ જે મૂલ્યો છે, જે વાત છે એને આજના સંદર્ભમાં પ્રેક્ટિકલી સમજવાની કે એ આજના આપણા જીવનમાં કઈ રીતે ઉપયુક્ત, કે લાગુ થઈ શકે. પહેલાં તો એ સમજાએ કે ‘વાનપ્રસ્થ’ એટલે જે વનમાં, જંગલમાં ‘પ્રસ્થાન’ કરતા, જતા રહેતા, ત્યાં જઇ એ જંગલમાં રહે કે પછી ઋષિઓના આશ્રમો

હોય ત્યાં જઈને રહેતા હોય. તમને કદાચ ખ્યાલ હશે કે પાંડવો યુદ્ધ જ્યાં પછી એમના કુંતા-માતા અને ધૃતરાષ્ટ્રને પણ સારી રીતે રાખવા તૈયાર હતા, પાંડવો એમની સેવા પણ કરતે, પણ એ લોકો ઋષિઓના આશ્રમમાં જતા રહ્યા. તેમણે આજીવન દુઃખ જ જોયું; અને જ્યારે યુદ્ધ જ્યાં, આપું રાજ્ય મળ્યું, જ્યારે સુખ મેળવી આનંદથી જીવાનો સમય આવ્યો ત્યારે તો ઉંમર થઈ ગઈ હતી તેથી એ લોકો છેલ્લે વાનપ્રસ્થી થઈ ગયા, વનમાં જતા રહ્યા.

તો, હવે એવી પરિસ્થિતિ તો નથી કે આપણે વાનપ્રસ્થ થઈએ એટલે જંગલમાં જતા રહીશું. શાસ્ત્રોમાં ઉલ્લેખ છે કે પુરાતન સમયમાં વાનપ્રસ્થ જીવન જીવનારે જંગલમાં રહેવાનું હતું, ત્યાં બહુ આકરી તપશ્ચર્યા કરવી પડતી, ફળ કે પાંડા ખાઈને રહેવાનું; આકરી તપશ્ચા કરીને શરીરનું જ બંધન છે, દેહનું જ બંધન છે, જે દેહભાવ છે, એનાથી ધીમે-ધીમે મુક્ત થવાની વાતો છે. હવે આજના સંદર્ભમાં એ શક્ય નથી અને આપણા જે કર્મો છે એ બધાં દયા, કામના, સ્વાર્થ સાથેના હોય છે એ કર્મો બંધનકર્તા, બંધનકારક છે, એનાથી બંધન ઊભું થાય છે, તો એનાથી વિરદ્ધ હવે જે કર્મો થશે કે જે નિષ્કામ ભાવે જે કર્મો થશે એનાથી હું મુક્ત થઈ શકીશા.

તો, જે વ્યક્તિ રિટાયર થાય છે એ દરેક વૃદ્ધો પાસે એક વિશેષતા હોય છે કે એમને જીવનનો અનુભવ છે, કોઇ-ને-કોઇ ક્ષેત્રનો એમને અનુભવ છે - કોઇને હંજુનિયરીંગનો હશે, કોઇને બિજનેસનો હશે, તો એમની પાસે જીવનનું કેટલું મોટું ભાથું છે. વિદ્યાર્થીને પુસ્તકોમાંથી જ્ઞાન જલ્દી મળી જાય, પણ એને અનુભવ ના હોય તો, રિટાયર, વાનપ્રસ્થ થયા પછી વૃદ્ધો પોતાના ક્ષેત્રનો એ અનુભવ સમાજને આપી શકે, નિષ્કામ ભાવે કર્મ કરી શકે, તો એ પણ તપશ્ચા છે, આજના યુગની તપશ્ચા છે. રિટાયર થવા સુધીની એમની પ્રવૃત્તિઓ સીમિત હતી, માત્ર પરિવારની જ દેખ-રેખ રાખતા હતા, હવે થોડો વિસ્તાર કરવો છે; તો એ સમાજની સેવાનું કાર્ય લઈ શકે. અને મને સમજાય છે કે વૃદ્ધોએ શક્ય હોય

તો બાળકોની કોઈ એક્ટિવિટી સાથે પણ જોડાવું જોઈએ; અને મને અનુભવથી એવું લાગે છે કે નાના બાળકો છે એ વૃદ્ધોની દવા છે.

એક સાધક હતા, એ ઇલેક્ટ્રિકલ વિષયના ગ્રોડેસર હતા; બહુ આર્શવાદી હતા, એટલે એમને ના તો સ્ટાફ જોડે ફાવતુ, ના તો મેનેજમેન્ટ જોડે, તેથી એમને સ્ટ્રેસ બહુ રહ્યા કરે; એક વખત મેનેજમેન્ટ સાથે સતત સંઘર્ષ થયો, એટલે એ ડિપ્રેશનમાં જતા રહ્યા; હોસ્પિટલમાં દાખલ કરવા પડવા, પછી એગ્રેસિવ થઈ જાય, તોડ-ફોડ શરૂ કરી, જઘડો કરે, એટલે એમણે ડિપ્રેશનની નિયમિત દવા લેવી પડે. પછી ઓમના બાબાનું લગ્ન થયું, એને એક નાની દીકરી આવી, એના બે વરસની અંદર એમની બધી દવાઓ બંધ થઈ ગઈ ને એ એકદમ સ્વસ્થ થઈ ગયા, ત્યારે મને સમજાયુ કે નાનું બાળક છે એ વૃદ્ધ માટે દવા-સમાન છે.

રિટાયર થયેલા લોકોએ બાળકોની કોઈ એક્ટિવિટી સાથે જોડાવું, ગરીબ બાળકો હોય એમને મદદ કરી શકાય, એમને કોઈ પ્રકારનું શિક્ષણ આપી શકાય, યોગની એક્ટિવિટી હોય, આર્થિક સહાય હોય; બાળકો સાથે ભળીએ, એમની સાથે જોડાઈએ, તો, એ બધી પ્રવૃત્તિઓ આજની ‘તપસ્યા’ હોઈ શકે છે, ધીમે-ધીમે નિષ્કામ કર્મ છે, એમાં સેવા આપવી, કેમ કે પહેલાંના સમયની જેમ આજે જંગલો રહ્યા નથી; જે છે એ મોટે ભાગના સરકાર હસ્તકના ‘રિઝ વ’ ફોરેસ્ટ બની ગયા છે, એટલે, ત્યાંના ફોરેસ્ટ અધિકારીઓ એ જંગલોમાં જવા ના દે. પહેલાં તો સાધુઓ હતા, ઋષિઓ હતા, એ લોકો ગમે ત્યાં જંગલમાં જઈને નાની ઝૂંપડી બનાવી એમાં રહી ભજન-ધ્યાન કરી શકતા હતા. તો, એવી કોઈ સંસ્થા સાથે જોડાઈએ, નિષ્કામ ભાવે સેવા કરી શકીએ; ધીમે-ધીમે એવી પ્રવૃત્તિ હોવી જોઈએ...અને, એ સાથે સાથે અંદર ઉત્તરવાની સાધના પણ હોવી જોઈએ.

તમે કલ્યાના કરો કે કોઈ પરિવારથી કોઈ એક વડીલ સત્કાર્યથી જોડાઈ જાય, અને એને પૈસાની બહુ આસક્તિ ના હોય, પૈસાનો બહુ મોહ ના હોય, સુખ-સુવિધાનો મોહ ના હોય, તો એ પરિવારના

સંસ્કારો કેવા હશે? એમના જીવનથી પરિવારમાં કોઈને તો પ્રેરણા મળશે!

મને ખ્યાલ છે કે પરિવારથી કોઈએ સંન્યાસ લીધો હોય, અને આત્મશોધમાં એનું જીવન પસાર થયું હોય, તો એ પરિવારની કેટલી પેઢીઓ સુધી એની અસર હોય છે, અને આજે એ પરિવારમા કોઈ યુવક છે, એની ઉપર એનો પ્રભાવ તો રહેશે, અને એ એક પ્રકારના સંતોષથી તો જીવી શકશે! કેમ કે, સંતોષથી જીવવું કે નહીં, સુખથી જીવવું કે નહીં એ મારા હાથમાં છે. માણસને સંતોષ ક્યારે થાય, કે જ્યારે એને લાગે કે મારી પાસે જે છે એ મારી જરૂરિયાતો કરતાં વધારે છે, તો માણસને સંતોષ હોય. અને જો માણસને એવું થાય કે મારી જરૂરિયાતો કરતાં મારી પાસે ઓછું છે તો? ખરેખર માણસ કોઈ દિવસ વિચારતો જ નથી કે મારી જરૂરિયાતો શું છે, અને તેથી બીજાનું જોઈને એ અસંતુષ્ટ રહ્યા કરે છે, બીજાની પાસે કેટલું છે એ જોઈને જ એને અસંતોષ રહ્યા કરે. તો, જે ઘરમાં એક વડીલ અધ્યાત્મ સાધનામાં લાગેલો હોય, એનો પ્રભાવ જ જુદો હોય.

મને ખ્યાલ છે, કે દિલ્હીમાં હું એક પરિવારમાં રોકાયો હતો; એમણે કીધું કે “સ્વામીજી, એક સંત છે, આપ એમને મળવા આવશો?” મેં કીધું, જરૂર આવીશ, અને એમની સાથે ગયો. ત્યાં જોયું તો મને એટલો આનંદ થયો કેમ કે એ ‘સંતે’ એમનું ઘર છોડ્યું ન હતું, એમનો પોતાનો બંગલો હતો, પણ ત્યા બહાર એક નાના વરંડામાં એ રહેતા, અંદર નહીં જવાનું, બહાર જ એક કંતાણનું પાથરણું બનાવેલું, કંતાણનું પહેરણ અને નાળિયેરના કોચલાનું વાસણ બનાવેલું! ત્યાં જ રહે, આવી રીતે પોતાના ‘ઘર’માં જ રહે. સાંજે ૫-૧૦-૧૫ જેટલા માણસો આવ્યા હોય એમની સાથે સત્સંગ ચાલતો હોય, જ્ઞાનની વાતો ચાલતી હોય.

પછી, મને એમના બાળકો અંદર લઈ ગયા, અને જોઈએ તો બાળકોમાં એટલા સાત્ત્વિક સંસ્કારો! એ કહેવા લાગ્યા, કે “બાપુજીની એવી છચ્છા છે, માનતા જ નથી અમે તો કહીએ છીએ કે અહીં ઘરમાં, અંદર રહો, તો કહે, નહીં.” એમનો કોઈ સંગ્રહ નહીં,

કશું જ નહીં - બે ટાઇમ ખાવાનું મળી જાય, અને બસ, આત્માની જ ચર્ચા, ભગવાનની જ વાતો...તો આવું થઈ શકે છે. આ છે 'વાનપ્રસ્થ' જીવન.

વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં સંન્યાસાશ્રમની જેમ પરિવારથી પૂરી રીતે અલગ, *detach*, નથી થઈ જવાનું, અને આ વાત જ આપણી સંસ્કૃતિની બહુ મોટી વિશેષતા હતી. આપણી સંસ્કૃતિમાં જે પણ શુભ છે, અને શાસ્ત્રોના રૂપમાં લખાયેલું છે - મોટા ભાગનું શાસ્ત્ર છે - એ બધું જ વાનપ્રસ્થોએ આપ્યું છે. આપણા ઋષિઓ વાનપ્રસ્થ હતા, એ પરિવાર, બાળકો સાથે જંગલમાં રહેતા અને એમને બીજી કોઈ એક્ટિવિટી જ નહીં - જે વિદ્યા સાથે, જે કળા સાથે જોડાયા હોય એમાં એ પૂરી રીતે સમર્પિત થઈને રહેતા.

વાનપ્રસ્થાશ્રમ છે એ સમાજ અને સંન્યાસ વચ્ચેની એક મહત્વની કરી હતી, એક સેતુ હતો; કેમ કે સંન્યાસી તો વ્યવહારમાં આવતા ન હતા, એ તો આત્મશોધમાં જ હોય, અને ગૃહસ્થને સમય ના હોય, અને તેથી એ બંનેને સેતુ બનીને જોડવાનું કામ વાનપ્રસ્થ કરતા. એટલે, બધી જ કળાઓનો વિકાસ થયો એના મૂળમાં વાનપ્રસ્થો હતા, એ જે-તે વિદ્યા સાથે એ જોડાયેલા હોય, અને આત્મવિદ્યા સાથે પણ જોડાયેલા હોય. સંન્યાસી છે એ માત્ર આત્મવિદ્યા સાથે જ જોડાયેલો છે, બીજી વિદ્યાઓ સાથે નથી જોડાયેલો. અને આમ કરતાં-કરતાં, ધીમે-ધીમે વાનપ્રસ્થે પોતાની અંદર સંન્યાસની ભૂમિકા તૈયાર કરવી; વાનપ્રસ્થ પરિપક્વ થાય એ માટે એણે પોતાની અંદર સંન્યાસની ભૂમિકા તૈયાર કરવાની, એવી આપણી વ્યવસ્થા હતી. અને ફરી યાદ કરાવું કે બોધ જીવનની અંતિમ પરિણાતિ છે, એ અંતિમ સમાપ્તિ છે એ જ્યાં સુધી નહીં સમજાય તો, આપણી આ વ્યવસ્થા પણ નહીં સમજાશે.

૩૦ તત્ત્વ સત્ત્વ

અરણી મંથન - એક અદ્ભુત અનુભવ

એક દિવસ સવારે માતાજીનો ફોન આશ્રમ ઉપરથી આવ્યો, “જમનભાઈ તા. ૦૯-૦૮-૨૦૧૯ ના રોજ અરણીમંથનનો કાર્યક્રમ રાખેલ છે, તો તમે પધારજો અને પીતાંબર સાથે લેતા આવજો.” હું તો “અરણીમંથન” સાંભળી થોડો ઉત્સેજિત થઈ ગયો અને સાથે પીતાંબર લાવવાની વાતથી દિગ્ભૂઠ થઈ ગયો હતો.

અરણીમંથનથી શ્રીઅઞ્જિદેવનું આલ્વાહન કરવાનો વેદોક્ત પ્રયોગ છે. જેનો સાક્ષી હું એક વખત પ. પૂ. માતાજ સાથે ભીમપુરા આશ્રમ ખાતે રહેલો હતો. પણ અહીં તો જરૂર પડ્યે સાક્ષાત્ પોતાના હાથે અરણીમંથન કરવાનો લાવો હતો.

તારીખ ૬ મે ના રોજ
સવારે હું અરણીમંથનના
સાક્ષી રહીને અઞ્જિદેવને
પ્રગટ કરવાના આ પ્રયોગને
જોવા પહોંચ્યો ગયો. વિદ્ધાન
બ્રાહ્મણો આવી ચૂક્યા હતાં,
અને વિધિસર સર્વે દેવતાઓની
પૂજા કરાવી તેમજ અરણીની
પૂજા આપણા પવિત્ર
સાધકભાઈઓ પાસે કરાવી
તેઓએ અરણીમંથનનો
પ્રારંભ કર્યો. સર્વેમાં ખુબ જ
ઉત્સાહ હતો. દરેકના મુખ
ઉપર ઉત્સુકતા હતી, સર્વે
બ્રાહ્મણ તેમજ પૂજામાં બેઠેલાં



સર્વે સાધકભાઈઓ પણ ખૂબ ભાવથી અભિનિદેવની પ્રગટ થવાની રાહ જોઈ રહ્યાં હતાં. પરમ પૂજ્ય ગુરુજીએ તેમને સર્વેને આશીર્વદ આપીને કાર્ય મારંભ કરવા કહ્યું.

સવારે લગભગ ૮.૩૦ વાગે અરણીમંથન શરૂ થયું. ઘણાબધાં સાધકભાઈઓ અને બ્રાહ્મણોને લાગ્યું હતું કે પ્રાગટ્ય લગભગ ૧-૨ કલાક થઈ જશે. પણ દેવોની ગતિ અકળ હોય છે તેમને તો જ્યારે પ્રગટ થવું હોય ત્યારે જ થાય છે. ગરમી વધતી ગઈ અને પ્રયત્ન વધતાં ગયા. આમને આમ લગભગ ૧ વાગ્યે ૪૨ ડીશી તાપમાનમાં સર્વે બ્રાહ્મણો દ્વારા અરણીમંથન થવા લાગ્યું. જ્યારે લાગે કે હવે અભિનિદેવ પ્રગટ થવાની તૈયારીમાં છે. ત્યારે કાં તો અરણી છૂટી પડી જતી અથવા તો પકડ ઢીલી પડી જતી હતી. નશ કલાક પછી પણ અભિનિદેવ પ્રગટ થવાનું નામ લેતા ન હતા.

ત્યાં ૪ એકાએક પ. પૂ. ગુરુજીની આશા આવી કે જમનભાઈ તમે પીતાંબર પહેરીને આવી જાવ અને આ અરણીમંથનમાં ભાગ લો. તેમજ તેમને બીજા સાધકભાઈ શ્રીગિરીશભાઈ દેસાઈને પણ તેમ કરવા કહ્યું. હું તો થોડો અવાચ્ક થઈ ગયો. કારણ કે વિદ્વાન બ્રાહ્મણો, પવિત્ર સાધકભાઈઓ વચ્ચે મને આ અનુભવ સાંપડશે તેવો તો મેં સ્વસ્નમાં પણ વિચાર કર્યો ન હતો. મેં પ. પૂ. ગુરુજીને સંમત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે આ વિદ્વાન બ્રાહ્મણો તેમજ સાધકભાઈઓ સાથે હું કેવી રીતે કામ કરી શકું? પણ ગુરુજીની દૃઢ ગુરુઆશા સામે મારું કઈ ચાલ્યું નહીં અને મને આ કાર્યમાં જોડાવાનો અદ્ભુત....



તેમજ જિંદગીભર ભૂલી ન શકાય તેવો અદ્વિતીય લ્હાવો મળ્યો.
પ. પૂ. માતાજીએ પિતાંબરની વ્યવસ્થા કરી આપી અને ફરીથી એ
મંથનનો દોર સાથે હું જોડાઈ ગયો, એક બાજુ બ્રાહ્મણો દ્વારા થતા
અજિનદેવના મંત્રોચ્ચાર, સર્વ સાધકભાઈઓ દ્વારા થતી શિવજીની
અખંડધૂન અને અજિનદેવનો જયજયકારે એક પવિત્ર અને જોમ
ભર્યું વાતાવરણ સર્જું હતું.

બ્રાહ્મણોના પૂર્ણ આશાવાદ સાથે અને પ. પૂ. ગુરુજીના
આશીર્વાદથી માર્ગમાં આવતા આરોહ અને અવરોહ તેમજ સલાહ
સૂચનોથી કાર્ય આગળ ધપતું ગયું.

કેટલાએ તો આ કાર્ય થઇ ના શકે તેમ પોતાનો મત રજુ પણ
કરી દીધો. પણ આ જ દેવની અકળ ગતિની એક મિશાલ હતી
સૂચનો અને આશા વચ્ચે મંથન ચાલુ હતું ત્યારે એકાએક લગભગ
૩.૨૨ વાગે બધોરે જ્યારે હું અને બીજા બ્રાહ્મણ મંથન કરતા
હતાં તારે અજિનદેવ એક તણખલા સ્વરૂપે પ્રગટ થયા, અને સર્વ
બ્રાહ્મણોએ અદ્ભુત ઉત્સાહથી તેમને વધાવી લીધા. તે તણખલામાંથી
બ્રાહ્મણોએ રૂ તથા કપૂર સાથે તેમનું અદ્ભુત પ્રાગટ્ય કરાવ્યું અમે
તેઓ સંપૂર્ણ પ્રગટ થયા ત્યારે તેમનું પ. પૂ. ગુરુજીના હાથે હવન
કુડમાં સ્થાપન કર્યું.

જ્યારે અજિનદેવ પ્રગટ થયા ત્યારે વાતાવરણ આનંદમય, કદાચ
પૃથ્વીલોકથી પણ આગળ જતું રહ્યું. સર્વ સાધકભાઈ બહેનો સ્વર્ગીય
આનંદમાં ખોવાઈ ગયા અને એક અદ્ભુત આનંદ આ સાથે સર્વેમાં
વ્યાપ્ત થઇ ગયો જેનું શબ્દોમાં વર્ણન શક્ય નથી.

આમ આ અદ્ભુત અને જીવનના સૌથી મહત્વના પ્રસંગમાં મને
સાક્ષી બનાવવા પ. પૂ. ગુરુજીનો આભાર હું ક્યા શબ્દોમાં પ્રગટ
કરું તેની મને ખબર પડતી નથી. તેમની આ કરુણા અને પ્રેમને હું
ક્યારેય ભૂલી શકીશ નહીં.

પ. પૂ. ગુરુજીના આશીર્વાદ આપણા સર્વ પર સદ્ય વરસતા રહે
તેવી આશા સાથે કૃતજ્ઞતાપૂર્વક હું તેમના ચરણોમાં વંદન કરું છું.